

Gaidžio / vištos mitologema lietuvių kalendorinėse šventėse (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)

RIMANTAS BALSYS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

rimantas.balsys@ku.lt

Ankstesniuose pranešimuose, mokslinėse konferencijose, taip pat ir publikacijose jau analizuoti XV–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose užfiksuoti gaidžio / vištos aukojimo seniesiems dievams ritualai¹ bei gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštynų, vestuvių ir įkurtųjų papročiuose²; gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai sarginimo, marinimo, laidotuvių, atminų papročiuose³; gaidžio – lobio saugotojo vaizdins, taip pat gaidžio / vištos vitalinių galių panaudojimas liaudies medicinoje⁴; gaidžio / vištos santykis su įvairių lietuvių dievybių bei mitinių būtybių pavidalais⁵, analizuoti tikėjimai, maginiai veiksmai, užkalbėjimai, kuriais siekiama visokeriopos vištų ūkio gerovės⁶.

Šio straipsnio tikslas – ištirti tuos tradicinio laikotarpio (XIX a. pabaigos – XX a.) darbo ir kalendorinių papročių elementus, kuriuose dominuoja gaidys arba višta; nustatyti jų simbolines prasmes ir įtakas.

Esminiai žodžiai: gaidys, višta, tikėjimai, magija, papročiai, draudimai.

- 1 Balsys, Rimantas. Gyvūnai baltų pasaulėjautoje: gaidžio (vištos) aukojimas XV–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2, 2020, p. 21–29.
- 2 Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštynų, vestuvių ir įkurtųjų papročiuose. *Žiemgala*. Nr. 1. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2021, p. 5–10.
- 3 Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai laidotuvių papročiuose. *Būdas*. Nr. 5 (206). Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2022, p. 43–50.
- 4 Pranešimas „Pagoniškieji gaidžio / vištos aukojimai sveikatai užtikrinti“. Konferencija „Žolininkystė ir gydymo magija liaudies tradicijoje“, skirta Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai (1771–1849) atminti. 2021 11 25. Rimantas Balsys. Gaidys ir višta liaudies medicinoje. *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. T. XI. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, p. 25–36.
- 5 Balsys, Rimantas. Gaidys (višta): mitinių būtybių pavidalas. *Folia Philologica*. Nr. 5. Kyiv: Taras Shevchenko National University, 2023, 4–11. ISSN 2786-5908 (Print); ISSN 2786-5916 (Online).
- 6 Balsys, Rimantas. Vištų auginimo tikėjimai ir magija Lietuvoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. T. XII. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2024, p. 10–21.

1. Derliaus nuėmimo šventė

Dar Dž. Frezerio pastebėta, kad daugelyje tautų javų dvasia įsivaizduojama gaidžio pavidalu. Dėl to paskutinio pėdo, paskutinio javų ploto kirtėjai šaukia, jog „metas gaudyti gaidį“, „laikas išvyti gaidį“ ir pan. Dėl tos pačios priežasties javų pjovėjai pabaigtuvėms gerdavo „gaidžio alų“, o paskutinis pėdas vadinamas „Gaidžiu“, „Gaidžio pėdu“, „Javapjūtės gaidžiu“, „Javapjūtės višta“, „Rudenine višta“, „Javapjūtės gaidžiu“ daug kur vadinama ir pabaigtuvių vakarienė, kurios pagrindinis patiekalas yra taip pat gaidys⁷.

Lietuvoje pjaunant paskutinį javų plotelį šaukiama: „Laužia cibę“, „Gaužia barono uodegą“, „Pamušom gaidį“, „Ėda veršio uodegą“. Šiuose pasakymuose, P. Dundulienės nuomone, glūdi vaizdinių apie javų dvasią ožkos, avino, jaučio ar gaidžio pavidalus reliktai⁸. Nepaisant čia pacituotų posakių ir juose figūruojančių gyvūnų įvairovės, būtent gaidys lietuvių papročiuose ir tikėjimuose labiausiai (gausiai) reprezentuoja javų dvasią. Ir tai rodo ne tik M. Pretorijaus aprašytos aukojimo apeigos javų ir pastatų, kuriuose laikomi javai, dievui Gabjaujui, kuriam parenkamas juodas arba baltas gaidys⁹.

P. Dundulienės liudijimu, baigus kūlimą, gaidys daugelyje Lietuvos vietų dar

buvo pjaunamas ir XX a.¹⁰. Lygiai taip pat XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje rengtame A. Juškos žodyne sakoma, jog gabjaujis yra ne tik „klėties dievas, kaukas, gabvartas, bet ir vaisės pabaigus kulti, prašmintinis“, nes „ant gabjaujo, t. y. ant pabaigtuvių kūlės, muš gaidį, iššertą prie vėtymo, pakišę po puodu; kad užmuš, gerai, o kad išbėgs, sukūlus puodą, tai gaidžio čestis, ir paliks gyvas“¹¹.

Tiesa, A. J. Greimas linkęs manyti, kad gaidys yra ugnies dievo metonimija, tą, jo manymu, kaip tik rodo gaidžio vožimas puodu, nes „Gabjaujis yra „apgautos“ ugnies dievas, ir gaidžio gaubimas su puodu vaizduoja ugnies ramią būseną kūlės metu; jai pasibaigus, gaidys-ugnis išvaduojami, nes jų globos ir santūrumo jau nebereikia...“¹².

Su auka Gabjaujui Greimas siūlo sieti ir kitus, kiek vėlyvesnius papročius – per pusiaugavėnį patiekti virtą gaidį¹³ ir gaidžio vožimą po duonkubiliu per Užgavėnes. Abu papročius aprašė J. Balys. Tiesa, pirmajame jų sakoma, kad pusiaugavėnyje galima valgyti mėsos, tik reikia viską paruošti per vieną valandą: atsinešti iš miško malkų, papjauti gaidį arba vištą, išdoroti, išvirti ir suvalgyti, o jei per valandą nesuspėji, tai valgyti nebegalima. J. Balys (skirtinai nei A. J. Greimas) linkęs manyti, kad gaidys (višta) šiuo atveju yra vegetacijos dvasios simbolis, „kuris tokiu būdu esąs

7 Джеймс Джордж Фрезер. *Золотая ветвь. Исследование магии и религии*. Москва: Издательство политической литературы, 1980, p. 499–500.

8 Pranė Dundulienė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius, 1979, p. 125.

9 Plačiau žr.: Balsys, Rimantas. Gyvūnai baltų pasaulėjautoje: gaidžio (vištos) aukojimas XV–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis. *Gimtasai kraštas*. Nr. 2, 2020, p. 21–29.

10 Dundulienė, Pranė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius, 1979, p. 149.

11 *Lietuvių kalbos žodynas. T. III*. Atsak. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 6.

12 Greimas, Algirdas Julius. *Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius-Chicago, 1990, p. 298.

13 Greimas, Algirdas Julius. *Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius-Chicago, 1990, p. 305.

išlaisvinamas ir paleidžiamas į gamtą“, kad galėtų pildyti savo priedermę¹⁴. Gi antrasis aprašas vargiai slepia savyje kokios nors mitinės informacijos, nes gaidys vožiamas po duonkubiliu dėl gana aiškos priežasties – kad negiedotų, o jaunimas galėtų pasilinksinti iki ryto¹⁵.

Kad javų vegetacijos simbolis gali būti ne tik gaidys, bet ir višta, rodo kitų tautų panašūs papročiai. Pavyzdžiui, Moravijoje žinoma populiari apeiga, vadinama „mušti vištas / antis“ (*mlátit slepice / kačera*), kuri atliekama rudenį nuėmus derlių per *Hody* šventę. Ritualo dalyviai vaikšto po kaimą ir gaudo visas vištas, po to šios vištos užkasamos į žemę, kad kyšotų tik galvos. Tada išrenkamas apeigos vadovas (*Vondra*). *Vondra* užrištomis akimis turi nukirsti vištoms galvas, o vakare iš vištų mėsos gaminamos apeiginės vaišės¹⁶.

Derliaus nuėmimo pabaigtuvių šventė pagal bažnytinį kalendorių imta laikyti Šv. Mykolą. Iš čia ir lietuvių patarlė „Po Mykolo kišk š... protokolą“, t. y. kaimynų pretenzijos dėl gyvulių padarytos žalos dar užsilikusiam derliui jau nebepriimanamos. Latviai per Mykolines darydavo alų ir aukodavo gaidį arba viščiuką¹⁷. Dar 1739 metų bažnytinės vizitacijos metu nustatyta, kad valstietis Bertulis Pilatas senu papročiu švenčia Mykolines – prie savo namų vartų

ant akmens lieja alaus, tris šaukštus sriubos, dėjo tris kąšnius duonos ir aukėjo gaidį¹⁸.

2. Kūčios

Visoje Lietuvoje įprastą dalį Kūčių stalo valgių ar bent jau šieno nuo Kūčių stalo (iš po stalo) pasidalinti su gyvuliais¹⁹. Kai kurie tyrinėtojai čia įžvelgia ritualinį maisto apsikeitimą ir bendrystės sutvirtinimą su gyvuliais²⁰. Ypatingas dėmesys Kūčių vakarą skiriamas ir vištoms. Vien J. Balys yra užrašęs keletą tikėjimų kaip, kada ir kodėl per šią šventę reikia lesinti vištas: „Sako, kad vištos, palesintos „kūčiomis“ labai daug dedą kiaušinių; „Kūčias reikia papilti ant rezginių, kuriomis šiaudus nešioja“; „Žirnius, pupas ir kt. rastus šiene, patys valgo arba vištoms atiduoda. Vištoms duoda šitaip: paima geležinį lanką, tenai suberia tas liekanas ir padeda. Sako, kad taip palesintos vištos nemėtą kiaušinių“; „Paima nuo statinės lanką, padeda viduasly, pripila į vidurį šiupinio ir duoda vištoms lesti. Tada daugiau kiaušinių dedančios“; „Svarbiausias kūčių valgis – „kūčia“. Jį virdavo iš visokių javų: žirnių, miežių, rugių, kviečių... Jei likdavo „kūčios“ nuo vakarienės, tai Kalėdų rytą pasiberdavo ant

14 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, 109, nr. 344–347.

15 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 83.

16 Bartoš, František. *Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy*. Telč, 1892, 68; Čeněk Zíbrt. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad, 1950, p. 438.

17 Šmitas Pēteris. *Latvių mitologija*. Iš latvių k. vertė Dainius Razauskas. Vilnius: Aidai, 2004, p. 146.

18 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941, nr. 19339 (prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>). Dar žr.: Daiva Vaitkevičienė. *Žydinti taurė. Baltų gėrimai ir apeigos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 307.

19 Dundulienė, Pranė. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 234.

20 Kerbelytė, Bronislava. Tradicinės bendravimo formos ir šeimos problemos. *Tautosakos darbai. T. IX (XVI)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 187.

stalo, rinkdavo ir valgydavo tik kviečius, o kitką paberdavo vištomis²¹.

Panašiai elgiasi ir čekai. Jie Kalėdų išvakarėse po stalu deda ratu sulenktą (uždarą) grandinę, kad namuose visi būtų gyvi ir vištos dėtų savo ūkyje²². Moravijoje į indą pripildavo visokių grūdų ir padėdavo jį po stalu, o ryte grūdus sulesindavo vištomis²³.

Pateiktuose lietuvių ir kaimyninių tautų pavyzdžiuose dominuoja du pasikartojantys maginės galios turintys daiktai: rezginės (virvelių tinklas su dviem apvaliais lankais), lankas arba ratu sulenkta grandinė. Kitaip tariant, savo forma tai yra ratas, apskritimas²⁴. Atvirkščias, negerus dalykus, pražūtį pranašaujantis ženklas, matyt, būtų įtrūkęs lankas, ratas ar koks kitas perskilęs, įplyšęs daiktas (krosnis, sija, duonos kepalas ir pan.). Būtent taip, J. Basanavičiaus užrašytuose tikėjimuose išpranašaujama ir mirtis: „...būk koks medis pusiau perskilęs, būk mūras pertrūkęs...“²⁵. Panašių tikėjimų yra užrašęs ir J. Balys: „kada troboj asla išilgai ar skersai, prieš pečių arba už pečiaus perplyšta, kai perkirsta pasidaro“, tai reiškia, kad turėtų mirti tų namų šeimininkas arba

šeimininkė²⁶. Artimas aprašytam ir rusų tikėjimas: jei perlūžta pagrindinė lubų sija – mirs šeimininkas, o jei sugriūva krosnis – mirs šeimininkė²⁷. Mirtį dar pranašauja ir krosnyje kepant sutrūkęs, perlūžęs pusiau arba kryžmai suaižėjęs duonos kepalas²⁸.

Antras svarbus dalykas – to rato, lanko ar grandinės medžiaga – geležis. Per svarbiausiais kalendorines, šeimos ir kitas šventes maginė galia priskiriama daugeliui iš geležies pagamintų daiktų – kirviui, adatai, pasagai, noragai, akėčioms ir pan.

Kadangi metalas tradiciniu laikotarpiu buvo dar labai brangus, tad ir rasti pamestą metalinį daiktą buvo laikoma sėkme. Įvairių tautų folklore neretai aptinkami su geležimi susiję tikėjimai, jog geležiniai daiktai apsaugo nuo piktųjų dvasių ar bent jas nubaido²⁹: „Arklio pasagą reikia pakalt po loviu, kur ėda paršuks“, tada niekas negalės to gyvulio nužiuoti³⁰. XIX a. pabaigoje nuotaka, išvykdama iš tėvų namų į jungtuves arba į vyro namus, į sijono atlangą įsismeigdavo

21 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 20 (nr. 25–28).

22 Tomeš J. Spoločenský a rodinný život. Horňácko. *Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno, 1966, p. 305.

23 Bartoš, František. *Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy*. Telč, 1892, p. 16.

24 Plačiau apie lanko, rato simboliką žr.: Rimantas Balsys. Vištų auginimo tikėjimai ir magija Lietuvoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. T. XII. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2024, p. 15.

25 *Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius*. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 137.

26 Jonas Balys. Mirtis ir laidotuvės. *Raštai*. T. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 120–124.

27 Мазалова Наталия Евгеньевна. Человек и дом: тождество русских представлений. *Сборник Музея антропологии и этнографии. Т. LVII: Женицина и вещественный мир культуры у народов России и Европы*. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 1999, p. 101–111.

28 Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos. Parengė N. Vėlius. Vilnius: Vaga, 1985, p. 114; Pranė Dundulienė. *Duona lietuvių buityje ir papročiuose*. Kaunas: Šviesa, 1989, 32; Jonas Balys. Mirtis ir laidotuvės. *Raštai*. T. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 135.

29 Michalovskis, Vitalijus. Pasagos simbolika – namų – laimė ir apsauga. *Šiaurės Atėnai*. 2014 01 28.

30 *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius. Kaunas: Literae universitatis, 1995, p. 364.

adatą³¹. Pamario žvejai, nešdami iš namų tinklus ant sleksčio, padėdavo kirvį arba kokią kitą geležinį daiktą, kad apsigintų nuo raganavimo³². „Radęs pasagą ant kelio, parnešk namo ir prikalk ją prie gryčios slenkščio išlinkimu į vidų, taip, kaip arklys eina į vidų. Tada seksis prekyboje, amatuose, ūkyje“³³. Pamario krašte radę pasagą smuklininkai prikaldavo ją prie durų, o žvejai prie dėžės, kur žuvis laiko³⁴.

Tiesa, vištų dėslumą gali nulemti ne tik jų ritualinis lesinimas, bet ir tinkami dangaus ženklai: „Jei kūčių vakarą dangus žvaigždėtas, gerai vištos dėš“³⁵. Kupiškėnai tokiu atveju sakydavo, kad „bus Velykos su kiaušiniiais“³⁶.

Daugeliui tautų plačiai žinomas tikėjimas, kad Kūčių naktį kalba gyvuliai. Sekant latvių tikėjimu, atrodo, kad gali kalbėti ir naminiai paukščiai. Tiesa, užrašytas tikėjimas greičiausiai vėlyvas ir labiau sietinas su paukščių balsų pamėgdžiojimu: „Kūčių naktį gaidys gieda: „Kristus gimė!“ Vištos klausia: „Kada, kada, kada?“ Žąsys atsako „Pernai, pernai““³⁷.

3. Kalėdos, Naujieji metai

Artinantis Kalėdoms, slovakai gamina ir virš šventinio stalo arba po pagrindiniu trobos balkiu kabina iš šiaudų pagamintus papuošalus – vištą su dvylika viščiukų arba šiaudinius papuošalus, kurie dar papildomi popieriniais vištos ir vanago karpiniais³⁸. Tai, jų manymu, turėtų užtikrinti ir sėkmingą vištų perinimą, ir kiaušinių gausą, ir apsaugą nuo plėšrių paukščių.

Lietuvoje Kalėdų rytą likusius Kūčių valgius įprasta atiduoti gyvuliams ir paukščiams. Jei ant stalo likdavo grucės³⁹, tai ją ypač rūpinosi atiduoti vištoms, kad šios per ištisus metus gerai dėtų kiaušinius⁴⁰. Grucės kruopos čia, matyt, simbolizuoja gausą.

Lietuvoje dar tikima, kad pirmąją Kalėdų dieną vištas reikia išnešti į lauką ir čia jas palesinti, tada jos per visus metus tvarkingai dėtų kiaušinius ir laikytųsi namų⁴¹.

Latvijoje Kalėdų rytą vištos lesinamos taip, kaip Lietuvoje Kūčių vakarą. Tikima, kad būtent per Kalėdas reikia lesinamos

31 Vyšniauskaitė, Angelė, Kalnius, Petras, Paukštytė, Rasa. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 317.

32 *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 241.

33 Glemžaitė, Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 260.

34 *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 233.

35 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 28 (nr. 136).

36 Glemžaitė, Elvyra Dulaitienė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958, p. 212.

37 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941, nr. 34525. Prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

38 М. М. Валенцова. *Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект*. Москва: Индрик, 2016, 326–327, 339.

39 Grucė gali būti tiesiog nemaltų grūdų (tik grūstų) kruopos arba senas lietuvių valgis, gamintas iš piestoje grūstų miežių grūdų, išvirintų su žirniais, pridėjus kiek aliejaus, o kartais ir silkės (žr. *Lietuvių kalbos žodynas. T. III*. Atsak. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 652).

40 Balys, Jona. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 39 (nr. 271).

41 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 39 (nr. 270).

vištas apjuosti virve ir ten priberti grūdų, tada jos kiaušinius visus metus dės vienoje vietoje; kai per Kalėdas lesinami paukščiai, tai iš vadelių reikia padaryti apskritimą ir ten priberti avių, tai paukščiai vasarą vienoje vietoje laikysis⁴².

Panašiai Kalėdų rytą elgiasi ir kai kurių regionų slovakai. Čia šeiminiškė paima nuo šventinio stalo grūdų su medumi, suberia į lanką ir lesina vištas. Kartais dar užkalbama: „Kurka na, kurka na, kurak svajcom, aj ja s vajcom“ (višta na, višta na, gaidys su kiaušiniu ir aš su kiaušiniu)⁴³.

Kaip ir per kitas kalendorines šventes, taip ir per Kalėdas laikomasi įvairių draudimų arba atvirkščiai – atliekami specialūs maginiai veiksmai, turintys apsaugoti nuo vištų daržus ir darželius⁴⁴: „Kalėdose žmonės noragus nudaužo, kad vištos ežių nedraskytų“⁴⁵; „Jei nori, kad vištos vasarą burokų nekapstytų, tai pirmą Kalėdų dieną nevirk barščių“⁴⁶; „Pirmą Kalėdų dieną mergaitės galvų nešukuoja, kad vištos

darželių nekapstytų...“⁴⁷. Plaukus šukuoti merginoms draudžiama ir Latvijoje⁴⁸.

Pastebėtina, kad draudimas merginoms šukuoti plaukus galioja beveik per visas svarbesnes kalendorines šventes. Taigi, ne tik per Kalėdas, bet ir per Grabnyčias (vasario 2 d.), per Blovieščių (kovo 24 d.), Užgavėnes, per Velykas, Pelenų dieną: „Jei nori, kad vištos žolynų nekastų, tai nereikia per Grabnyčias šukuoti galvos“⁴⁹; „Per Blovieščius negalima galvos šukuoti, nes vištos kapstys darželiuose gėles, ypač rūtas“⁵⁰; „... daržus kapstys“⁵¹.

Kodėl šis draudimas toks dažnas. Viena galimų priežasčių – draudimai tiesiog perkeliama iš vieno papročio į kitas. Tas pats paskytina ir apie burtus (ypač vedybų). Tačiau galimas ir kitas paaiškinimas. Gali būti, kad šis tikėjimas atsirado dėl bažnyčios įtakos. Tą iš dalies patvirtina dar du tikėjimai. Vienas iš jų – užrašytas J. Balio, kitas – E. Glemžaitės-Dulaitienės. Pirmasis jų teigia, kad šukuotis bet kokią šventą dieną netinka: „jaunos merginos saugodavosi nešukuoti kasų šventą dieną, kad vištos neiškapstytų pasėtų rūtų“⁵², o antrasis dar

42 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 34644–34645. Prieiga per internetą: <http://valoda.aialab.lv/folkloraticejumi/>

43 Horváthová E. Zvyky a obrady sinovratového cyklu v Honte. *Slovenský národopis*. 1981, nr. 2–3, p. 336.

44 Beje, dalis tikėjimų ir maginių veiksmų, padedančių apsaugoti savo daržus nuo vištų daromos žalos jau aprašyti ankstesniame straipsnyje (žr.: Rimantas Balsys. Vištų auginimo tikėjimai ir magija Lietuvoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. T. XII. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2024, p. 12–13).

45 J. Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, 112 (nr. 1266).

46 Elisonas, J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, 114 (nr. 1303).

47 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 38 (nr. 256).

48 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 34646. Prieiga per internetą: <http://valoda.aialab.lv/folkloraticejumi/>

49 Elisonas, J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, 114 (nr. 1302).

50 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 1790.

51 J. Elisonas. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, 114 (nr. 1300–1301).

52 Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986, nr. 1823.

patikslina – „jeigu šukuojiesi šventą dieną per mišias, tai visą savaitę skaudės galvą“⁵³. Išeitų, jog šventą dieną reikia ne švara ir grožiu rūpintis, o eiti į bažnyčią. Kita vertus, čia tiesiog pasireiškia similitinė magija – baiminamasi, kad panašiais veiksmais galima išprovokuoti nepageidaujamą rezultatą.

Slovakijoje Naujų metų išvakarėse kaimynus lanko persirengėlių pora, kurie vadinami „Vištų boba“ (sl. *Kurina baba*). Vienam vaikui, kuris aprengeiamas moteriškais drabužiais, ant galvos uždedamas javų vainikas, o kitas apjuosiamas šiaudų apsiaustu. Kol jie šoka, šeimininkas renka nukritusius šiaudus, o vėliau juos deda į vištų lizdus, kad šios geriau vestųsi⁵⁴. Labai tikėtina, kad šis paprotys yra refleksija ženkliai senesnio ritualo. Prisimintina, jog ritualo metu (ypač kai aukojama dievams) naudoti daiktai, maisto produktai, augalai ir kt. įgyja ypatingų, maginių galių ir vėliau gali būti naudojami kaip vaisingumą, derlingumą, gausą ir net sveikatą užtikrinanti priemonė. Dėl tos priežasties ir ant Kūčių stalo (po stalu) pagulėjęs šienas (šiaudai) tampa ypatingu ir naudojamas žmonių (ypač vaikų) sveikatai stiprinti, gyvulių vaisingumui skatinti, iš jo buriama gyvenimo trukmė, vedybos, ateinančių metų derlius; spėjama, kurie javai geriau derės, kokie bus linai, kaip seksis šienauti; šiaudais aprišamos, siekiant gausesnės obuolių derliaus, obelys, biržijama sėjant javus, dedama į perinčių paukščių lizdus ir t. t.⁵⁵

Daugelis panašių papročių arba tikėjimų žinomi ir lietuviams, ir latviams, taip pat daugelyje slavų tautų. Pavyzdžiui, XIX a. pabaigoje, o kai kur ir XX a. pirmojoje pusėje, visiems žinomas paprotys guldėti mirštantį ant šiaudų, ant šiaudų mirusysis ir plaunamas. Šiaudai slavų tautose naudojami ir gimtųjų bei vestuvių papročiuose – serbai ant šiaudų guldavo naujagimį po pirmojo prausimo⁵⁶; baltarusiai sunkauso gimdymo metu ant šiaudų guldavo gimdyvę⁵⁷; komiai turėjo paprotį šiaudais iškloti naujagimio lopšį⁵⁸.

Dar slovakams įprasta per Kalėdas ar Naujuosius metus lankyti kaimynus ir linkėti jiems visokio labo⁵⁹. Už tai atsilyginama įvairiais produktais, bet sykiu dar prašoma bent trumpam prisėsti, pasėdėti, kad „vištos dėtų“⁶⁰. Dar tikima, jog per vakarienę šeimininkei nederėtų keltis nuo stalo, kad vištos gerai perėtų⁶¹. Panašus tikėjimas (prisėsti, kad vištos dėtų), ži-

56 Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны зарубежной Европы. М.: Наука, 1997, р. 83.

57 Радзіны: Абрад, песні. Мінск.: Беларуская навука, 1998, с. 61.

58 Семенов В. В. Традиционная семейная обрядность народов Европейского Севера. СПб.: С.-Петербургский университет, 1992, р. 117.

59 Analogiškai slovakai elgiasi ir Šv. Liucijos dieną (Šviesos mergelės Šv. Liucijos diena minima gruodžio 13 d. Pagal senąjį Julijaus kalendorių ši diena sutapo su saulėgrįža) kai kuriuose Slovakijos kaimuose tikėta, jog būtina pakedenti vištų plunksnas, kad vištos veistųsi. Tą pačią dieną lankomi ir kaimynai su linkėjimais „kad Jūsų vištos dėtų kiaušinius“ (žr.: Bednárík R. Duchovná kultúra slovenského ľudu. *Sloveská vlastiveda, II diel*. Bratislava, 1943, 73-74; Horváthová E. Zvyky a obrady sinovratového cyklu v Honte. *Slovenský národopis*. 1981, nr. 2-3, 323, 328-329).

60 *Slovník slovenských nářečí Ukázkový svazek. D. II*. Bratislava: Veda, 2006, p. 943.

61 Horváthová E. Zvyky a obrady sinovratového cyklu v Honte. *Slovenský národopis*. 1981, nr. 2-3, p. 334.

53 Elvyra Dulaitienė Glemžaitė. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. 1958, p. 264.

54 Bednárík R. Duchovná kultúra slovenského ľudu. *Sloveská vlastiveda, II diel*. Bratislava, 1943, p. 76.

55 Plačiaus žr.: Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų religinė elgsena: aukojimai, draudimai, teofanijos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017, p. 94.

nomas ir lietuviams. Tik sakoma, kad taip reikia daryti „užleidžiant vištas ant kiaušinių“⁶².

Paskutinę metų dieną slovakai dar nieko neskolina⁶³, kad naminiai paukščiai geriau veistųsi, o vištas per visą šventinį laikotarpį nuo Kalėdų iki Naujųjų metų lesina tik šeimnininkas. Jis beria grūdus sau tarp kojų ir užkalba: „Višta su kiaušiniaus iš su kiaušiniaus“⁶⁴.

4. Užgavėnės

Laukuvos apylinkėse Užgavėnėms šeimnininkės verda šiupinį ir kunkį. J. Balio užrašyme paaiškinama, kad šiupinys aplink Laukuvą yra „kruopų košė su gaidžio mėsa (pasturgaliu)“⁶⁵. „Kada užsigavi, tai šeimnininkas sako: „Mes užsigavim, tegul užsigavi mūsų bėdos ir nelaimės.“ Jei pasitaiko ar specialiai taip padaroma, kad paskutinis valgis būtų pautienė (kiaušininė), tai stengiamasi visos nesuvalgyti. Manoma, kad tada bus dėslis vištos“⁶⁶. Žinoma ir kitų būdų, kuriais siekiama pagerinti vištų dėslumą.

Tam reikalui šeimnininkės per Užgavėnės, kai valgo užsigavėdamos, surenka po valgio trupinius, suminko su tešla ir išdžiovinę padeda, o Velykų pirmą dieną duoda vištoms lesti⁶⁷. Dar tikima, kad „Užgavėnėse reikia mesti skiedrą ant kokios savo trobos, tai į tą trobą vištos kiaušinius“⁶⁸.

Kaip ir per kitas kalendorines šventes, taip ir per Užgavėnės, draudžiami kai kurie veiksmai (siūti, verpti, plaukus šukuoti), kuriais galima pakenkti vištų dėslumui, pasėliams, darželiams.

Užgavėnių šventės pabaigą, o sykiu ir gavėnios pradžią, skelbia pirmieji gaidžiai, tad jaunimas, norėdamas ilgiau pasilinksinti, kartais gaidį pasistengdavo nutildyti: „Gaidys yr ženkle pusiaunakčio, dėl to Užgavėnėj, nenorint žinot adynos, pakiša gaidį po duonmaišiu (kubilu) ir pagavi (užsigavi) jau auštant“⁶⁹.

Slovakai pirmąją gavėnios dieną (dar vadinamą kreivuoju trečiadieniu) draudė ką nors siūti. Tikėta, kad tokiu būdu vištas „užsiūsi“ ir jos nebedės kiaušinių⁷⁰. Netinkama ši diena ir vištai ant kiaušinių tupdyti – vištos ims raišuoti⁷¹. Lietuviai tiki vištos daržus kapstys, jei per Užgavėnės verpsi⁷².

62 Rimantas Balsys. Vištų auginimo tikėjimai ir magija Lietuvoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. T. XII. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2024, p. 11–12.

63 Apie skolinto (vogto) daikto magiją plačiau žr.: Rimantas Balsys. Vištų auginimo tikėjimai ir magija Lietuvoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. T. XII. Nr. 1. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2024, p. 13–14.

64 Horváthová E. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava, 1986, p. 103, 106.

65 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 87 (nr. 159).

66 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 89–90 (nr. 181).

67 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 91 (nr. 199).

68 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 100 (nr. 287).

69 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 90 (nr. 184).

70 Matejčík, Ján. *Lexika Novohradu. Vecný slovník*. Bratislava, 1975, p. 238.

71 Čekoslovenská vlastivěda. Díl III. Praha, 1968, p. 579.

72 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 101 (nr. 291).

Panašūs draudimai Lietuvoje galioja ir Pelenų dieną: „Pelenų dieną nešukuok galvos, tai vištos nekapstys darželio gėlių ir rasodos“⁷³. „Jei mergaitės Pelenų dieną galvas šukuoja, tai jų darželiuose vištos rūtas iškasto“⁷⁴.

Tuo tarpu čekai Pelenų dieną bando sužinoti savo ateitį. Tam reikia pasikišti po pažastimi juodą vištą ir eiti ten, kur susikerta keliai. Iš kryžkelėje nugirstų garsų spėjama, kas laukia ateinančiais metais⁷⁵.

Čia atkreiptinas dėmesys į vietą, kurioje atliekamas maginis veiksmas – kryžkelė. Tai pavojinga vieta, nes čia susikerta keliai, bastosi įvairūs svetimšaliai ir nedorėliai; pasakų herojui kryžkelė dažniausiai yra lemtingo pasirinkimo (gyvenimo ar mirties) vieta. Švilpaudamas kryžkelėje gali prisišaukti velnią⁷⁶; o Šv. Jono naktį iš to paties velnio gali gauti grįžtantį pinigą⁷⁷. Kita saktmė aiškina, kad grįžtančio pinigą atsikratyti (grąžinti velniui) galima taip pat tik kryžkelėje⁷⁸.

Įvairiais tikėjimas apipintas ir pusiaugavėnis (ketvirtasis Gavėnios sekmadienis). Šilalės apylinkėse užrašytas toks tikėjimas:

73 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 102 (nr. 304).

74 Elisonas, J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka*. T. V. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932, p. 114 (nr. 1298).

75 Hruška, Jan František. *Dialektický slovník chodský*. Praha, 1907, p. 71.

76 Vėlius, Norbertas. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Vaga, 1987, p. 51.

77 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 260.

78 Kerbelytė, Bronislava. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*. T. III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 203.

„Per pusiaugavėnį galima valgyti mėsos, tik reikia išpildyti tam tikras sąlygas: per vieną valandą pasipjauti gaidį, nupešti, parsinešti malkų iš miško, išvirti ir per tą valandą suvalgyti. Jei per tą valandą nespėsi, tai valgyti nebegalima“⁷⁹.

Panašus tikėjimas žinomas ir Sedos apylinkėse: „Pusiaugavėnio dieną, skambinant dvylikai, reikia susikapoti medžio, papjauti vištą, nupešti ir išvirti, – nebus nuodėmės, jei viską padarysi per vieną valandą ir suvalgysi, kol skambina varpais“⁸⁰.

Slovakai ir čekai Užgavėnių pabaigoje (kai kuriose vietovėse per rudens šventės) rengia avino arba gaidžio „teismą“. Spalvotomis juostomis papuoštą gaidį (aviną) veda per kaimą ir iš visų kaimynų renka pinigų bei įvairius produktus. Po to surengia gaidžio (avino) teismą, apkaltina jį daugpatyste bei kitom nuodėmėm, papjauja, iškepa ir suvalgo⁸¹.

5. Didžioji savaitė, Velykos

Įprasta per Velykas virti daug kiaušinių, mušti, ridenti, valgyti, mainyti, o štai latviai tiki, kad per Velykas padėtą kiaušinį reikia palikti perinimui, nes iš jų išsisirgs graži višta⁸².

79 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 109 (nr. 346).

80 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 109 (nr. 109).

81 Václavík A. *Luhačovské Zálesi. Příspěvky k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané*. Luhačovice, 1930, p. 387–388.

82 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17121. Prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

Jei nori savo daržus ir daržoves apsaugoti nuo vištų, reikia „Didįjį ketvirtadienį, saulei netekėjus ir kad niekas nematytų“, paimti vištos mėšlo ir nunešti į kaimyno daržą⁸³. Lygiai taip pat elgiasi ir latviai. Norintiems, kad naminiai paukščiai eitų kapstytis į kaimynų daržą, reikia Velykų naktį prieš saulėtekį iššluoti kambarį, o sąsylvas nunešti ir išpilti kaimyno darže⁸⁴.

O latviai tiki, kad Velykų rytą prieš saulės tekėjimą reikia iššluoti kambarį, o šiukšles išnešti ir išpilti ten, kur norima, kad vištos ištisus metus dėtų⁸⁵. „Didįjį šeštadienį mergaitėms reikia paberti grūdų ir pasišaukti gaidį: iš kurios merginos grūdų greičiau ims lesti, toji greičiau išteks“⁸⁶.

Velykų pirmos dienos vakare Dzūkijoje vaikšto lalauninkai, kurie lankydami gaspadorius gieda Velykų giesmes ir sako oracijas. Jei šeiminkė duoda mažai kiaušinių, tai lalauninkai prikrečia visokių eibių ir dar palinki: „Kad tu, gaspadine, nesulauktumei nei vieno kiaušinio, kad tavo vištos akmenis, o ne kiaušinius dėtų“; „Kad tavo visos vištos po pečių ištintų, kaip kupetos šieno, kad tu jų su arkliu neištrauktai, o traukdama, kad tu pečių sugriautai. Ir kad kai tu apleisi vištą, tai kad ne viščiukai, o vanagėliai išeitų“⁸⁷.

„Velykų rytą reikia lanke vištas palesinti, tada jos nemėto kiaušinių ir deda vienoje gūžtoje“; Velykų rytą turi šeiminkė duoti vištoms lesti žvyro, kad kiaušinių nelestų⁸⁸. „Velykų rytą, kai dar tamsu, reikia sukišti maišan vištas ir išnešus ant lauko iškratyti, tada jos neina daržų kasti, o visos būna ant lauko“⁸⁹. Tuo tarpu latviai tiki, kad vištos bus krūvoje tik tuomet, jei Velykų rytą paimsi apvalų lanką, į vidurį įbersi lesalo ir ten paleisti vištas⁹⁰.

Ir lietuviai, ir kaimynai latviai tiki jog tiek Didžiosios savaitės dienomis (ypač ketvirtadienį ir penktadienį), tiek per Velykas negalima šukuoti plaukų: Jei Didįjį ketvirtadienį šukuosi galvą, tai vištos ežias išdraskys⁹¹; „Kad vištos nekapstytų daržų, gavėnios penktadienį negalima šukuoti plaukų“⁹²; „Velykų pirmą dieną moterims negalima galvos šukuoti, nes vištos kapstys daržus arba mergaičių gėlynus“⁹³. Netinka Velykų pirmąją dieną ir aslą šluoti: „Pirmą Velykų dieną negalima šluoti pirkios, nes vištos daržus kapstys“⁹⁴.

83 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 122 (nr. 103).

84 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17217. Prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

85 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17135. Prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

86 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 124 (nr. 135).

87 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 144 (nr. 292).

88 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 152 (nr. 340, 342).

89 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 152 (nr. 344).

90 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17234. Prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

91 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 123 (nr. 112).

92 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17122. Prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

93 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 155 (nr. 379).

94 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tauto-*

Latviai per Velykas dar labai rūpinasi, kad vištos visus metus būtų saugios. Sakoma, kad Velykų rytą, reikia paimti senų siūlų ir devyniais mazgais surišti į krūvą tris kuolus, tada vanagas nelves vištų.

Kitas būdas – Velykų margučių vandenį, kuriame virti kiaušiniai Velykoms reikia pilti per tvorą ir sakyti: „Puž, puž vanago akys kietos kaip kiaušiniai!“, tada vanagas neišneša viščių.

Dar tikima, kad Velykų rytą prieš saulės tekėjimą reikia surišti kelis tvoros stipinus. Taip supančiojamos vanago kojos. Jei ir tai nepadeda, Velykų rytą reikia vištos lizdą išnešti į lauką, padėti tarp tvoros kuolų ir apipilti vandeniu, kuriame buvo virti Velykoms kiaušiniai⁹⁵.

Lietuvoje tikima, jog jeigu Velykų naktis žvaigždėta, tai tais metais bus labai dėslios vištos⁹⁶. Yra ir kitų būdų paveikti vištų dėslumą.

Lietuviai tiki, kad Velykų antros dienos rytą reikia pasistengti ką nors nuplakti, kad vištos būtų dėslios⁹⁷. O štai latviai mano, kad vištos gerai deda, jei per Velykas valgys daug kiaušinių⁹⁸. Dar sakoma, kas per Velykas reikia mainytis kiaušiniiais, kitaip

vasarą vištos nedės⁹⁹. O valgant velykinius kiaušinius, lukštus būtinais reikia kuo smulkiau sutraiškyti, tada vištos dės daug kiaušinių¹⁰⁰. O jei tuos lukštus sulesinsi vištoms, tai vištos dės labai gražius kiaušinius su kietu lukštu¹⁰¹.

6. Jurginės

M. Pretorijaus XVII a. aprašyto gaidžio aukojimo, išgenant gyvulius į laukus, apeigų refleksijos regimos J. Balio užrašytuose papročiuose: „Apie Antalieptę Jurginėse, pirmąkart išgenant bandą pjaudavo juodą gaidį ir jo krauju tvarte šlakstydavo visus gyvulius, arklių lovius ir ėdžias, tai gyvulius apsaugosią nuo ligų, burtų ir kitų nelaimių“¹⁰².

Toks pat paprotys žinomas ir latviams: „Jurginėms pjaudavo gaidį ir virdavo kiaušinius...“, gaidžio krauju šlakstydavo „arklidės slenkstį, po arklio ėdžiomis ir net ant avių, kad gerai sektųsi arkliai“¹⁰³.

Apie paprotį pjauti gaidį – kai kur Lietuvoje dar būta ir prieš pirmą arimą (dažniausiai Šv. Morkaus dieną – balandžio

sakinė medžiaga ir aiškinimai. Vilnius: Mintis, 1993, p. 156 (nr. 385).

95 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17230–17233. Priega per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

96 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 152 (nr. 347).

97 Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 152 (nr. 346).

98 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17242. Priega per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

99 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17217. Priega per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

100 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17218. Priega per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

101 *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17241. Priega per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

102 Balys, Jonas. *Rašai. T. II*. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 167; Dundulienė, Pranė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius, 1979, p. 84.

103 Šmitas, Pēteris. *Latvių mitologija*. Iš latvių k. vertė Dainius Razauskas. Vilnius: Aidai, 2004, p. 138, p. 142. *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 7715. Priega per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

dvidešimt penktąją). Papjautą ir išvirtą gaidį, kurį visi šeimos nariai pasidalinę suvalgydavo, o gaidžio galvą turėjo suvalgyti pats šeimininkas, kad jo visi šeimynykščiai klausytų¹⁰⁴.

„Jurginėse šeimininkės užtupdo ant kiaušinių perėti žąsis, vištas ir kitus paukščius. Taip daro, kad greičiau iš kiaušinių ristuši“¹⁰⁵.

Latvių tikėjimas, – kad plėšrūs paukščiai nepultų vištų, reikia Jurginių rytą paimti seną šluotą ir pastatyti prie tvoros. Vienas klausia: „Ką tu matai?“ Kitas atsako: „Čia siena visoms varnoms ir vanagams!“ Tada tais metais visos vištos išliks sveikos¹⁰⁶.

7. Vasaros saulėgrįžos šventė

Visiems slavams žinomas tikėjimas, kad per Jonines paparčio žiedo reikia ieškoti toli nuo namų – ten kur nesigirdi gaidžių giedojimas¹⁰⁷. Dar slavai tiki, kad per Jonines einant ieškoti paparčio žiedo, reikia su savimi neštis gaidį. Žiedą radę ir nuskynę, rūpinosi, kad gaidys užgiedotų ir nubaidytų piktas dvasias. Kad šios nepasmaugtų¹⁰⁸.

Lietuviams žinomi panašūs tikėjimai: „Ieškant paparčio žiedo, reikia nueiti taip toli į mišką, kad negirdėtų nei šuns lojimo, nei gaidžio giedojimo“, „norėdamas rasti paparčio žiedą, Joninių išvakarėse turi atsigerti visiškai juodo gaidžio, neturinčio nė vienos šviesios plunksnos, kraujo, – tada tikrai rasi“¹⁰⁹.

Belaukiant pražystančio paparčio žiedo žmogui rodomi visokios baidyklės ir baisybės. Viena jų – gaidžio vežamas šieno vežimas. Tačiau nuo visų tų gąsdinimų apsaugo vėl gaidys. Jei sulauki gaidį pragystant, skaroje arba delne aptiksi paparčio žiedą¹¹⁰.

„Švento Jono naktį 11 val. reikia vienai užsidaryti, užsibrėžti ant stalo ratelį, į jį pastatyti stiklinę, ligi pusės pripiltą vandens, užsidegti grabnyčią, prieš save pastatyti veidroді ir skaityti burtų knygą, kol pragys gaidys; tada pažiūrėti į stiklinę: kokį veidą pamatysi stiklinėje, už to išteks“¹¹¹.

„Mergaitė pripila bliūdą vandens, įmeta ten žiedą ir paėmus nuo laktos vištą atneša prie bliūdo, – jei višta gerdama pataiko su snapu į žiedą, tai išteks“¹¹².

Apibendrinimas

Kalendorinių papročių elementai (tikėjimai, draudimai), kuriuose ypatingas dėmesys skiriamas gaidžiams arba vištoms didžia dalimi sutampa su papročių, skirtų vištų perinimui, auginimui tikėjimais ir draudimais. Visų jų tikslas iš esmės vienas

104 Dundulienė, Pranė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius, 1979, p. 88.

105 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 172 (nr. 107).

106 *Latviešu tautas ticējumi*. Latviešu tautas ticējumi. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. Rīgā, 1940–1941. Nr. 17123. Prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

107 Черных А. В. «Цвет папоротника» и представления о его чудесных свойствах в русских традициях Прикамья. *Демонология и народные верования*. Сост. А. Б. Ипполитова. Москва: ГРИФ, 2016. 271, 275 (267–278)

108 Новичкова Т. А. *Русский демонологический словарь*. Санкт-Петербург: Петербургский писатель, 1995, p. 236.

109 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 237.

110 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 238.

111 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 256.

112 Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 258.

ir tas pats – visokeriopa vištų ūkio gerovė (kad kuo daugiau kiaušinių dėtų, kad savo kiemo ir namų laikytųsi, kad pasėlių ir daržų nekapstytų). Tam naudojami įvairūs daiktai, šventinėmis dienomis įgaunantys maginių galių arba turintys nusitovėjusias simbolines prasmes (krosnis, slenkstis,

durų stakta, lankas, ratu apjuosta virvė, šiaudai, šventiniai valgiai ir pan.).

Darbo papročių (derliaus nuėmimo, o tiksliau – javapjūtės ir javų kūlimo papročių) papročiuose dar įžiūrėtinos aukojimo seniesiems dievams (šiuo atveju – Gabjaujo) apeigos.

Literatūra ir šaltiniai

Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993.

Balys, Jonas. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*. Silver Spring, 1986.

Balys, Jonas. *Raštai. T. II. Parengė Rita Repšienė*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

Balsys, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų religinė elgsena: aukojimai, draudimai, teofanijos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017.

Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo refleksijos gimtųjų, krikštynų, vestuvių ir įkurtuvių papročiuose. *Žiemgala*, Kaunas: Žiemgalos leidykla 2021, nr. 1.

Balsys, Rimantas. Gaidžio (vištos) aukojimo atspindžiai laidotuvių papročiuose. *Būdas. Nr. 5 (206)*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2022.

Balsys, Rimantas. Gaidys ir višta liaudies medicinoje. *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai. T. XI. Nr. 1*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, p. 25–36.

Balsys, Rimantas. Gaidys (višta): mitinių būtybių pavidalas. *Folia Philologica. Nr. 5*. Kyiv: Taras Shevchenko National University, 2023, p. 4–11. ISSN 2786-5908 (Print); ISSN 2786-5916 (Online).

Balsys, Rimantas. Vištų auginimo tikėjimai ir magija Lietuvoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai. T. XII. Nr. 1*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2024, p. 10–21.

Bartoš, František. *Moravský lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy*. Telč, 1892.

Bednárik, R. Duchovná kultura slovenského ľudu. *Sloveská vlastivěda, II díl*. Bratislava, 1943. *Československá vlastivěda. Díl III*. Praha, 1968.

Dulaitienė Glemžaitė, Elvyra. *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė

grožinės literatūros leidykla, 1958.

Dundulienė, Pranė. *Duona lietuvių buityje ir papročiuose*. Kaunas: Šviesa, 1989.

Dundulienė, Pranė. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991.

Dundulienė, Pranė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius, 1979.

Elisonas, J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje. *Mūsų tautosaka. T. V*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1932.

Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Surinko Jonas Basanavičius. *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka. T. VII*. Parengė Kostas Alekšynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Horváthová, E. Zvyky a obrady sinovratového cyklu v Honte. *Slovenský národopis*. 1981, nr. 2–3.

Horváthová, E. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava, 1986.

Hruška, Jan František. *Dialektický slovník chodský*. Praha, 1907.

Greimas, Algirdas Julius. *Tautos atminties beiėskant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius-Chicago, 1990.

Kerbelytė, Bronislava. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas. T. III*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Kerbelytė, Bronislava. Tradicinės bendravimo formos ir šeimos problemos. *Tautosakos darbai. T. IX (XVI)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Latviešu tautas ticējumi. Sakrājis un sakārtotais prof. P. Šmits. Rīga, 1940–1941. Prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

Lietuvininkų žodis. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius. Kaunas: Literae universitatis, 1995.

Lietuvių kalbos žodynas. T. III. Atsak. redaktorius K. Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.

Matejčík, Ján. *Lexika Novohradu. Vecný slovník*. Bratislava, 1975.

Michalovskis, Vitalijus. Pasagos simbolika – namų – laimė ir apsauga. *Šiaurės Atėnai*. 2014 01 28

Pamarių sakmės. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2020.

Racėnaitė, Radvilė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Slaviūnas, Zenonas. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. *Lietuvių mitologija*. T. III. Sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius. Vilnius: Mintis, 2004.

Slovník slovenských nářečí Ukázkový zväzok. D. II. Bratislava: Veda, 2006.

Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos. Parengė N. Vėlius. Vilnius: Vaga, 1985.

Šmitas, Pēteris. *Latvių mitologija*. Iš latvių k. vertė Dainius Razauskas. Vilnius: Aidai, 2004.

Tomeš J. Spoločenský a rodinný život. Hornácko. *Život a kultura ľudu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno, 1966.

Václavík, A. *Luhačovské Zálesí. Příspěvky k národopisné hranici-Valašska, Slovenska a Hané*. Luhačovice, 1930, p. 387–388.

Vaitkevičienė, Daiva. *Žydinti taurė. Baltų gėrimai ir apeigos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

Vėlius, Norbertas. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Vaga, 1987.

Vyšniauskaitė, Angelė; Kalnius, Petras; Paukštytė, Rasa. *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 1995.

Zíbrt, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Vyšehrad, 1950

Фрезер, Джеймс Джордж. *Золотая ветвь. Исследование магии и религии*. Москва: Издательство политической литературы, 1980.

Валенцова, М. М. *Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект*. Москва: Индрик, 2016.

Черных, А. В. «Цвет папоротника» и представления о его чудесных свойствах в русских традициях Прикамья. *Демонология и народные верования*. Сост. А. Б. Ипполитова. Москва: ГРИЦРФ, 2016. 271, 275 (267–278)

Мазалова, Наталия Евгеньевна. Человек и дом: тождество русских представлений.

Сборник Музея антропологии и этнографии. Т. LVII: Женщина и вещественный мир культуры у народов России и Европы. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 1999.

Новичкова Т. А. *Русский демонологический словарь*. Санкт-Петербург: Петербургский писатель, 1995.

Радзіны: *Абрад, песні*. Мінск.: Беларуская навука, 1998.

Рождение ребенка в обычаях и обрядах. *Страны зарубежной Европы*. М.: Наука, 1997.

Семенов, В. В. *Традиционная семейная обрядность народов Европейского Севера*. СПб.: Сыктывкарский университет, 1992.